

Luigi en Paolo De Mas: broers uit een Italiaanse ijssalon

Uit: Wim Willems, *Cultuur en migratie in Nederland. De kunst van het overleven. Levensverhalen uit de twintigste eeuw* (Sdu Uitgevers: Den Haag, 2004)

Een Italiaanse collega

Mijn eerste ontmoeting met Paolo De Mas leidde tot omtrekkende bewegingen. De man tegenover mij trok zijn schouders ongemakkelijk op, droeg een pak met brede revers en deed een ambassadeur vermoeden. Drie jaar later, in 1996, werden wij collega's aan de Universiteit van Amsterdam. Het duurde toen niet lang voor ik begreep dat achter zijn formele front een man schuilging aan wie een verhaal welbested was. Mijn collega bleek een losse geest te hebben, waarin het enthousiasme snel de overhand kreeg. Tegelijkertijd trok de ironie zich nooit helemaal uit zijn gezicht terug. Ik leerde hem kennen als een liberale realist, met een oog voor het tragikomische feilen van de mens. Een liefhebber van zedenschetsen van het moderne leven, die zijn talen spreekt en overal parallellen ontdekt met de Marokkaanse migratie - zijn specialisme. Tot ik er op een dag achter kwam dat hij de weg naar zijn verleden eveneens moeiteloos insloeg. Op de gang gaf hij me de eerste versie van een essay, geschreven voor de afscheidsbundel van een sociaal-geograaf, de academische richting die ook de zijne was. In Doana Vecia (streekdialect voor Oude Douane) mijmert Paolo De Mas over de grenzen van Cadore, zijn voorouderlijke bakermat in de oostelijke Dolomieten. Veel meer dan zeven velletjes waren het niet, maar in het stuk ontvouwde zich een wereldbeeld. Als een milde, maar waakzame beschouwer verweefde de auteur persoonlijke impressies met actuele politieke thema's. In zijn relaas keerde de schrijver over de rails van zijn herinneringen terug naar de tijd dat hij als kleine jongen jaarlijks met zijn ouders, die hun Alkmaarse ijssalon in de winter op slot deden, per trein naar Noord-Italië spoorde. Inmiddels meer dan een halve eeuw oud realiseert hij zich hoeveel historische en taalkundige grenzen hij op die tochten passeerde. Opnieuw voelt hij de spanning die het tonen van grensdocumenten destijds opriep. Hij realiseert zich hoe Italiaanse reizigers in de jaren vijftig als zondebokken van de bureaucratie fungeerden, zoals na hen de miljoenen migranten uit andere mediterrane landen en de eindtwintigste-eeuwse vluchtelingen. Wat mij vooral raakte was hoe de blik van het jongetje De Mas wortelde in taal. In woorden die tot grenzen leiden tussen landen en mensen. Maar ook tot al dan niet gedeelde geschiedverhalen en opgelegde, afgedwongen of aangenomen identiteiten. Tot welke groep we behoren is immers toeval. In andermans of eigen ogen hadden we gemakkelijk een ander kunnen zijn, of worden we wellicht ooit een ander als de geschiedenis een wissel omgooit. Wie zich ergens op beroept, moet daarom zijn klassieken kennen en de vooroordelen van zijn tijd. De Mas beschrijft de bergstreek Cadore - gelegen in de huidige provincie Belluno, die eeuwenlang deel uitmaakte van de illustere Republiek Venetië - als een enclave in een historische film van grote en kleine belangen. Hij laat niet na te wijzen op de bijdrage die migranten hebben geleverd aan het welvaartspeil van zijn voorouderlijke Heimat. Ook breekt hij een lans voor een sterker besef van het feit dat 'vreemd' vaak meer eigen is dan mensen beseffen. De afscheidingsdrang die de laatste decennia als een virus om zich heen grijpt, niet alleen in Quebec of op de Balkan, maar ook in de Italiaanse regio's van De Mas' jeugd, ontsnapt evenmin aan zijn blik. Het benadrukken van de grenzen ziet hij met lede ogen aan, omdat ze er mogelijk toe leiden dat ook zijn kinderen op een dag in het verdachtenbankje van het gezag terechtkomen. Ze hebben immers een vader die het stempel van een meervoudige geschiedenis draagt. In het spanningsvolle debat over lokaal versus globaal behoudt De Mas zich het recht voor om wereldburger te zijn en tegelijk

zijn lokale eigenheden te koesteren. Hij houdt een pleidooi voor doorwaadbare grenzen, openheid en minder controle bij de piketpaaltjes van de willekeur. De lezer wordt langs dierbare plekken van Italiaanse vakanties gevoerd, krijgt vuile handen van smoezelige paspoorten en ziet scherpshijpers aan de grens. Hij wordt zich bewust van de stekelige wortels van taal en identiteit, afscheiding en vereniging, macht en politiek. De schrijver onderneemt een scenische reis over de verwarrende landkaarten van het eeuwenoude Europa. Hij roept fragmenten van vergeten werelden op en laat stomme acteurs bewegen. Het is een relaas met een pointe en tegelijkertijd een oneindig verhaal, dat uitnodigt tot reflectie, terwijl op de achtergrond het rad van de eeuwige herhaling draait. Mijn collega mocht het levenslicht zien in de kaasstad Alkmaar, tot zijn 28ste bezat hij de Italiaanse nationaliteit. Pas toen hij buiten de gevarenzone van de militaire dienst verkeerde, liet hij zich tot Nederlander naturaliseren. Zijn broer Luigi, die vijf jaar ouder is en wél in Italië werd geboren, zette die stap op nog latere leeftijd. Alleen de ouders zijn trouw gebleven aan hun oorspronkelijke nationaliteit en in de jaren zeventig bovendien teruggekeerd naar hun geboortedorp. De jeugd van beide broers De Mas stond in het teken van de ijssalon en Italiaanse dorpsgenoten over de vloer. De zaak dicteerde het tempo van het middenstandsgezin, dat het smaakpalet van Italiaans ijs introduceerde bij toen nog roomijs etende Kennemers en West-Friezen. Aan het eind van de jaren vijftig nam de welvaart langzaam toe en kon de Nederlander zich enige luxe veroorloven. De snackbars deden hun intrede en in elk gehucht vestigde zich een Chinees, die de drempel naar exotisch eten slechtte en klanten aan zich bond door te adverteren met grote porties bami of nasi. Ook het assortiment van de Italiaanse ijssalon voorzag in de toenemende behoefte aan culinaire variatie. Vooral de beter gesitueerden, die als eersten een vakantie in het buitenland doorbrachten, wilden wel eens wat anders. Voor het zover was, had het gezin De Mas jarenlang moeten duwen en trekken om het toentertijd verzuilde Alkmaar aan het gekleurde ijs te krijgen. Net als in Nederlandse gezinnen van middenstanders konden de twee zoons Luigi en Paolo zich nimmer aan het werk in de zaak van hun ouders onttrekken. Van jongs af werden zij ingeschakeld en mettertijd groeiden zij 'in het ijs', hoewel zij er op den duur ook weer uitgroeiden. De oudste nadrukkelijker dan de jongste, want Paolo behaalde tijdens het eerste jaar van zijn studie nog het vakdiploma ijsbereiding. Hij is altijd blijven rondneuzen in de zaken van landgenoten en draait bij gelegenheid voor het gezin thuis vers ijs. Als sociaal-geograaf heeft hij zich echter niet op de geschiedenis van zijn familie gericht, die interesse kwam pas veel later. Hij specialiseerde zich in een andere categorie nieuwkomers, die van Marokkanen uit het Rifgebergte. Zijn oudste broer verwijderde zich veel verder van zijn achtergrond, hoewel hij later in zijn bezigheden als zakenman veel profijt trok van wat hij in de ijszaak had meegemaakt. Twee broers, die niet in het voetspoor van hun ouders zijn getreden en het ijsambacht vaarwel hebben gezegd. Hoe Italiaans zijn zij desondanks gebleven en hoe kijken zij terug op de introductie van het buitenlandse ijs in Nederland? Om hun portret het nodige reliëf te kunnen geven, dient eerst de voorgeschiedenis van de familie in kaart te worden gebracht.

IJsventer in Nederland

Zowel de stamboom van vader Quirino Giovanni De Mas als die van moeder Maria Ester De Marco heeft diepe wortels in de bergstreek Cadore. Hun geschiedenis gaat terug tot de zestiende eeuw, dus er valt met recht van een geografische band te spreken. Weinig ingezetenen konden zich echter veroorloven om honkvast te blijven en pendelmigratie behoorde bij het arbeidspatroon van de streekbewoners. Om geld te verdienen verkochten mannen een seizoenlang ijs in Warschau, Leipzig of Minsk, werkten ze twee jaar in de bouw in New York of als slager in Buenos Aires, om daarna terug te keren naar hun geboortedorp. Quirino De Mas' eigen vader had nog als toneelknecht bij de

Metropolitan in San Francisco gewerkt; de familieoverlevering wil zelfs dat hij de persoonlijke assistent is geweest van de wereldberoemde Italiaanse operazanger Enrico Caruso. Sinds het einde van de negentiende eeuw vestigden de burgers van Cadore vooral een reputatie als ijsbereiders in landen met een Konditorei-cultuur, zoals Oostenrijk en Duitsland. Ook Nederland had inmiddels de smaak van Italiaans consumptie-ijs leren kennen en in 1934 volgde Quirino De Mas dat nieuwe spoor. Die stap kwam niet voort uit ambitie voor een carrière in het ijs. Hij had veel liever willen studeren, maar na vijf jaar lagere school was hij bij een meubelmaker in dienst getreden. Er moest brood op de plank komen. Na het overlijden van zijn vader diende hij als oudste zoon zelfs in zijn eentje de kost te verdienen voor het gezin. In de praktijk kon dat alleen door zijn geboortestreek te verlaten, vandaar dat hij zich liet rekruteren door de heer Guido De Lorenzo, die sinds 1928 een ijssalon had in Utrecht. Zoals gebruikelijk trok De Lorenzo in de winter langs de dorpen in zijn streek van herkomst om venters te werven. Op een dag vervoegde hij zich ook bij de weduwe De Mas. Haar drieëntwintigjarige zoon Quirino wilde eigenlijk niet weg, maar zwichtte voor de druk van zijn moeder om vanuit het buitenland haar gezin financieel te steunen. Daarmee schikte hij zich in een eeuwenoud patroon, waarin de mannelijke arbeidskrachten van een gezin op pad gingen en de vrouwen het familiebedrijf bleven bestieren. Zoals de meeste geworven krachten reisde hij in colonne naar zijn nieuwe bestemming. In Nederland splitste het groepje mannen zich en kreeg De Mas in Utrecht een kamertje in het huis van zijn baas toegewezen. Meteen de volgende dag al trok hij met een ijskarretje - twee bussen bovenop, met vanille en aardbeien - de stad in. Op straat pikte hij zijn eerste Nederlandse woorden op, een soort inburgeringscursus in de praktijk. Door een nieuwe wet, die het aannemen van buitenlandse venters verbood, verloor hij al na een jaar zijn baan. Het liefst was hij toen stante pede naar zijn bergdorp teruggekeerd, maar juist in die tijd van het fascistische bewind werden Italianen opgeroepen voor de oorlog in Abessinië, het huidige Ethiopië. Daarom besloot hij in Nederland te blijven en sneed hij de weg terug naar zijn geboortegrond voorlopig af. Het geluk wilde dat ijssalonhouder Talamini in Eindhoven bereid was hem in dienst te nemen en zelfs als mede-eigenaar liet inschrijven, de enige manier om de nieuwe wet te omzeilen. Na een aantal jaren met een ijskarretje langs de straat te hebben gevent, had De Mas voldoende gespaard om in 1938 ijssalon Venezia in Nijmegen te openen. Het verhaal wil dat katholiek Nederland veel opener op de Italiaanse nieuwkomers reageerde dan het protestantse westen. De mentaliteit was er lossier en de verzuiling speelde minder een rol. Bijgevolg draaide de zaak zo goed, dat hij in september 1940 een eigen ijszaak opende, op het Mariëburgplein, naast de voormalige joodse begraafplaats. Ijssalon Milano bestond uit niet meer dan een vitrine en een paar tafeltjes, maar die waren wel eigenhandig getimmerd en geschilderd. Hoe klein de zaak ook was, de verkoop liep redelijk omdat ijs een zeldzaam verzetje vormde in oorlogstijd. Het was alleen nauwelijks mogelijk aan personeel te komen om het ijs uit te venten. In het winterseizoen scharrelde hij de kost bij elkaar door zelf meubels te maken, een vaardigheid waarvan hij een leven lang profijt heeft getrokken. Na twee jaar was Quirino De Mas voldoende gesetteld om te trouwen met zijn in Italië wonende verloofde, een plechtigheid die in april 1942 plaatsvond met de handschoen. De twee gelieven kenden elkaar van kindsbeen af, want hij was een jaargenoot, een coscritto, van zijn latere zwager Mario De Marco, met wie hij zijn dienstitijd in Mantova had doorgebracht. Diens zuster Ester had tijdens haar jaren als jonge vrouw vele 'aanbidders' zien passeren, maar was haar jeugdliefde trouw gebleven. Sinds zijn vertrek naar Nederland hadden zij elkaar talloze brieven geschreven. Die correspondentie was mogelijk door het hoge niveau van alfabetisme in het bergdorp. Aan het begin van de twintigste eeuw konden alle jongens en meisjes daar lezen en schrijven, en dorpsonderwijzers stonden in hoog aanzien. Zij gaven niet alleen les, maar zorgden ook voor een

cultureel bewustzijn. Scholieren kenden hele stukken van Dante uit hun hoofd en kregen ook historisch besef bijgebracht. Uit de brieven die Quirino zijn verloofde stuurde, blijkt dat het geordende karakter van Nederland hem beviel, alsook dat de overheid en ambtenaren zich voorkomend gedroegen. Wel riep de keuken gruwelbeelden bij hem op en vond hij de mode nergens naar lijken. Mannen liepen rond in voddenzakken en met een pet op, terwijl hij naar Italiaanse snit in een licht zomerkostuum en met een stropdas om naar de bioscoop ging. In zijn epistels naar huis beklagde hij zich ook omstandig over het gebrek aan menselijke warmte in Nederland - een standaardklacht van mediterrane migranten, zowel toen als nu. Het terughoudende en vlakke gedrag van Nederlanders leidde regelmatig tot de verzuchting: 'Someano adormenzade' (het lijken wel slaapwandelaars). Omdat gezinshereniging ook in die tijd aan strenge regels was gebonden, ondernam de 26-jarige bruid pas in de zomer van 1942 de dagenlange reis naar Nederland. Tot dat moment had zij haar geboortestreek nooit verlaten. Dat zij er al binnen een jaar in hoogzwangere staat zou terugkeren, had niemand kunnen voorspellen. De reden daarvoor was eigenlijk nogal triviaal. Als vrouw in verwachting had zij extra distributiebonnen gekregen voor de babyuitzet, en die werden op een dag door een klant gestolen. Niet uit de winkel, maar uit de achterkamer. Die klap kwam zo hard aan, dat het besluit viel om bij de familie in Cadore te bevallen. Zij is toen alleen dwars door oorlogsgebieden naar huis gespoord. Zodoende kwam Luigi op 2 september 1943 ter wereld in het dorp van zijn voorouders. Hij werd er omringd door dierengeluiden, de geur van hooi, mest en polenta boven het houtvuur, maar bovenal door de familie. Door zijn grootmoeder en vele tantes, die zich allemaal over de eerste kleinzoon ontfermden. Hij was vernoemd naar zijn opa, dus voor de familie leek zijn komst op die van de Messias. Zijn moeder kon in die eerste jaren geen enkele zelfstandige beslissing over hem nemen, die waren voorbehouden aan nonna Rosa en de oudste man in huis, de jongere broer van zijn vader. Oom Mario De Mas heeft Luigi daardoor altijd als een eigen zoon behandeld. Intussen zat het gezin in angst over de ongewisse situatie van de familie in Nederland: 'De eerste jaren in het dorp groeide ik op met de angst van mijn moeder, mijn oma en mijn tantes, over het lot van mijn vader en mijn twee ooms De Marco in Nederland. Want na 8 september 1943, toen Italië het pact met Duitsland verbrak, was er twee jaar lang geen postverkeer meer mogelijk tussen Italië en Nederland. Mijn vader ontving nog net op tijd het telegram met de mededeling: "Luigi nato, mamma bene" (Luigi geboren, moeder goed).' Na afloop van de oorlog reisde de jongen met zijn moeder naar Nederland, om zich bij zijn vader te voegen: 'Ik herinner me dat we tijdens onze reis een tussenstop maakten in Milaan, waar we in een souterrain overnachtten bij mensen uit onze streek. Langs die halve maansraampjes zag ik mensen lopen, alleen hun benen, wat voor een jongen uit een bergdorpje een wonderbaarlijke ervaring was. In die tijd lag alles nog in puin en bij elke grens moest je uitstappen. Tafels, bundels kleren en mensen met petten die alles onderzochten. Schroothopen van gebombardeerde locomotieven langs de rails, alsof je in een visioen van Jeroen Bosch terecht kwam. Alleen was het geen verbeelding, maar realiteit. Mijn moeder en ik reisden mee met het echtpaar Da Sacco uit een naburig dorp, dat een ijszaak in Amsterdam ging openen. Die bestaat nog altijd - derde generatie inmiddels - in de Scheldestraat. Hun dochter heette Claudia en die man leerde mij "papa" zeggen, want dat woord kende ik niet. We zaten in een opgekalefaterde veewagen en de trein deed twee dagen over de reis naar een vader die ik nog nooit had ontmoet.' Twee jaar daarvoor, op 22 februari 1944, was Quirino De Mas zijn Nijmeegse zaak verloren bij een geallieerd bombardement. Door een vergissing werd een deel van de binnenstad, waaronder ijssalon Milano, in puin gelegd. Daarop had hij onderdak gevonden bij twee broers van zijn vrouw, Mario en Arnaldo De Marco, die ijssalon Venezia in Oss dreven. De zwagers stonden bekend als 'de drie heertjes', omdat ze nooit zonder hoed en stropdas de straat

opgingen, een vertoon van decorum dat opviel in het zuiden. Wegens gebrek aan grondstoffen kwam er in het laatste oorlogsjaar niet veel terecht van de verkoop van ijs, maar de mannen slaagden erin te overleven. Zij kenden veel mensen in Oss en omstreken, zodat er altijd wel wat viel te ritselen om aan eieren, melk, suiker en hammen te komen. Bovendien was er volop vraag naar sterke drank, en een tot distilleerketel omgebouwde ijsketel was snel gefabriceerd. Na de bevrijding van Oss door de Canadezen, eind 1944, breidde de klandizie voor grappa (een Italiaanse jenever) zich ook nog eens fors uit. Wijs geworden door hun ervaringen na de Eerste Wereldoorlog hadden de meeste Italianen vooral munten gespaard. Dat bleek een juiste strategie, want ook in Nederland werd bij de naoorlogse zuivering nieuw papiergeld gedrukt. Alleen de emmers vol opgepotte kwartjes, dubbeltjes en stuivers bleven hun metaalwaarde behouden. Bij hun komst naar Nederland trokken Luigi en moeder De Mas voorlopig bij de familie in Oss in. De gespannen sfeer van de eerste ontmoeting met zijn vader is de oudste zoon niet vergeten. De Mas sr. wilde helemaal niet in Nederland blijven en hunkerde, na een bestaan van twaalf jaar als emigrant en een verwoeste zaak, naar zijn geboortedorp. Volgens Luigi heeft zijn vader nooit kunnen verwerken dat hij zich gedwongen zag om in Nederland te blijven. Bovendien was het vlak na de oorlog moeilijk om een nieuwe standplaats te vinden, zeker voor een Italiaan. Nu kon Quirino De Mas tijdens de zuivering documenten overleggen van zijn werk in Oss en Nijmegen, waaruit bleek dat hij te vertrouwen was, met als resultaat dat hij zich vrij mocht vestigen. Vervolgens probeerde hij maandenlang tevergeefs om voet aan de grond te krijgen in Groningen, Assen, Zierikzee en Middelburg. Uiteindelijk slaagde hij erin om een oude rijwielstalling te huren in hartje Alkmaar, in de Koorstraat. De bovenwoning zat vol luizen en muizen, en de wanden waren beplakt met oud behang op jute. De eerste indrukken van de reis naar Alkmaar in mei 1947 staan Luigi nog altijd bij: 'Op een dag zat ik weer in de trein, nu met beide ouders. Mij was verteld dat we naar de nieuwe winkel zouden gaan en daar definitief gingen wonen. Het werd donker en ik moet in slaap zijn gevallen. Ik werd wakker door klokgeluiden en toen ik opkeek, bleek mijn vader mij in zijn armen te dragen. Ik keek in de richting waar het geluid vandaan kwam en zag in het duister de contouren van een reusachtig bouwsel, de Grote Kerk. Wij stonden voor ons huis ertegenover. Ik kreeg een gevoel van veiligheid en geluk, en voelde me direct thuis.' Van zijn zwager Mario leende De Mas geld om tweedehands spullen aan te schaffen. Zijn ruiten is hij in Oss gaan kopen, bij de zaak van Antoon den Brok (die later Paolo's schoonvader zou worden), omdat Alkmaar met een gebrek aan glas kampte. Hij heeft ze eigenhandig per stoptrein van Brabant naar de kaasstad vervoerd. Zo verbouwde hij het krot tot salon, waar in de zomer de eerste ijsjes over de toonbank gingen. In die jaren viel dat niet mee, omdat er nauwelijks geld was om de grondstoffen te kopen voor het bereiden van ijs. Bovendien kon je veel producten alleen op de bon krijgen. Opnieuw hielp het geluk de nieuwkomer een handje. In diezelfde periode hadden twee broers de Handelonderneming Gebr. Groentjes opgericht. Op een dag fietste een van hen op zijn bakfiets voorbij, De Mas hield hem staande en vroeg in zijn beste Nederlands om een kilo suiker, een blik wafels en nog wat waren. Hij zei wel meteen dat hij niet contant kon betalen. De jonge ondernemer, die wellicht met dezelfde beginnersperikelen worstelde, keek eens goed om zich heen. Hij zag het opgeknapt krot en de vrouw van de winkelier met groene zeep de vloer boenen, en besloot de gevraagde waren te leveren. Betaling kon wachten tot er geld in het laatje kwam, want hij had wel vertrouwen in die mensen en de plek waar de zaak was gevestigd. Uit het oogpunt van klantenbinding geen slechte manoeuvre, want zolang ijssalon Venezia bestond zou hij de enige leverancier blijven. Zelfs toen de tweede generatie de zaak had overgenomen en iedereen alleen nog via de bank of per giro betaalde, bleef de oude Groentjes elke donderdag langskomen om geld op te halen. Zoon Luigi koestert het beeld van zijn vader achter nette stapeltjes guldens, kwartjes en

dubbeltjes, en zijn moeder die klaar zat met koffie. Als de oude heer afscheid nam, zei hij altijd: 'Tot kijk De Mas, ik loop er weer helemaal scheef van.'

Migrant, middenstander en katholiek

De ouders De Mas reageerden beiden heel verschillend op de migratie, wat deels met karakter had te maken. Moeder vond het heerlijk tussen de mensen in de ijssalon en kon fantastisch met klanten omgaan. Ze leerde in snel tempo Nederlands verstaan en de belangrijkste honderd woorden spreken. Volgens haar zoon spreekt ze tot de dag van vandaag een koeterwaals van Nederlands en Cadorees dialect, maar sociaal vaardig als ze is, hield zij er zich gemakkelijk mee staande. Binnen de kortste keren kende ze de familieverhoudingen van iedereen in de buurt en ze onthield alles. Ze legde contact met hetzelfde gemak als vrouwen bij de fontein in haar bergdorp. Niet alleen was zij de spil van de ijssalon, in de loop van de jaren raakten haar taalverhaspelingen ingeburgerd in Alkmaarse kringen. Wanneer klanten de zaak verlieten, zei zij altijd: 'Danke voor moi plezier.' Tot op de huidige dag wordt in veel plaatselijke families met die uitdrukking afscheid genomen. Andere gevleugelde zinsneden waren: 'Elo droek nella sakka' - is druk in de zaak? En ook: 'Asto fato botskappe doen' - heb je al boodschappen gedaan? Dat chaotisch luisteren en praten had echter ook nadelen: 'Wat we haar niet konden afleren is dat ze de telefoon niet moest opnemen. Want dan stonden we weer met een smeltende ijstaart in de brandende zon voor een verkeerd adres, omdat zij het niet helemaal had begrepen. Als ze de telefoon opnam, zo instrueerden we haar, dan moest zij zeggen: "Ijssalon Venezia, een moment alstublieft." Maar nee hoor, zij bleef zeggen: "Es fartelle kon main man" - ik vertel het aan mijn man.'

Voor Ester De Marco stond het vertrek uit haar geboortedorp in het teken van een lang begeerde vrijheid. Na haar huwelijk met de handschoen was ze, zoals de traditie voorschreef, verkast naar het ouderlijk huis van haar echtgenoot. Van een gezin waarin ze als enige vrouw in huis voor zes broers moest zorgen, kwam ze terecht in de ondergeschikte rol van schoondochter. Na de komst van haar zoon had ze dan ook weinig in te brengen over zijn opvoeding, dus ervoer zij de migratie naar Nederland als een bevrijding. Niet langer was zij afhankelijk van de familie, zij kon voortaan zelf beslissingen nemen en het eigen verdiende geld uitgeven zoals zij wilde. Haar gezin was haar alles en de zaak een oase van zelfstandigheid, ondanks het harde werken. Haar zoon herinneren zich een moeder die de hele dag liep te zingen, of ze nu de toiletten schoonmaakte of de was deed. Op Luigi drukte haar blijheid een diep stempel: 'Toen ik later zelf muziek maakte, probeerde ik eigenlijk altijd om het gevoel op te wekken dat ik had op die heldere ochtenden in de lente, met Hollandse wolkenpartijen boven de Grote Kerk, de geur van Sunlightzeep uit het washok en de stem van mijn moeder die liedjes zong.' Niettemin kende ook zij haar dieptepunten, zoals bij de geboorte van haar zoon Paolo op 26 april 1948. De bevalling verliep moeizaam en doordat zij zo slecht Nederlands sprak en haar man de zaak niet steeds kon sluiten, begreep zij niet precies wat er aan de hand was. Het aansteken van kaarsen beschouwde zij als een veeg teken. Vlak daarna volgde de bevalling van een zoon bij wie de navelstreng om zijn nek zat, waardoor hij er gitzwart uitzag. De angst die haar om het hart sloeg, werd niet weggenomen toen de arts en zijn gevolg met de baby de ronde deden op andere afdelingen. Het enige wat zij opving, was gelach. Dat moment ervoer zij als eenzaam en vernederend, omdat ze het gevoel had anders behandeld te worden dan andere vrouwen. Het is allemaal goed gekomen met de jongen, maar haar verhaal over zijn geboorte is Paolo altijd bijgebleven. De broers herinneren zich hun vader als volkomen tegengesteld aan zijn vrouw. Een introverte, zowel filosofisch als sentimenteel aangelegde man, die leed onder zijn heimwee. Wel had

hij een brede belangstelling voor cultuur en voor wat zich in de samenleving afspeelde. Hij zorgde ervoor dat zijn zoons pianoles kregen en stimuleerde hen om verder te studeren. Dat had hij ook zelf geëmbieerd, maar daar was toentertijd geen geld voor. De Nederlandse taal las en schreef hij heel behoorlijk, en had hij zich aangeleerd met behulp van kranten en woordenboeken. Het werk in de ijszaak was vooral plichtsbetrachting, want de drukte stond hem tegen en klanten bezorgden hem niet het plezier dat zijn vrouw eraan ontleende. Volgens zijn zoons had hij de instelling van een traditioneel ambachtsman: methodisch, efficiënt, behoudend en altijd uit op hoge kwaliteit. Doelgericht en concreet in zijn handelen, wars van romantiek. Zijn vrouw was de communicatieve en creatieve tegenpool, en in de combinatie van hun eigenschappen school het succes van de ijssalon. In huis hield vader De Mas het liefst vast aan de wijze waarop het vroeger in zijn dorp toeging. Sociaal gezien isoleerde hij zich van de Nederlanders, vandaar dat er vrijwel alleen Italianen en dan liefst nog streekgenoten over de vloer kwamen. Door de zaak viel contact met de buitenwereld natuurlijk niet te voorkomen en zijn vrouw zocht trouwens wél aansluiting bij mensen uit de omgeving, dus door haar sippelden Nederlandse gewoonten het gezin binnen. Dat gebeurde altijd binnen de conventies van de mediterrane leefstijl, dat wil zeggen, als er bezoek was zaten de vrouwen apart en zorgden zij voor de inwendige mens. De mannen verloren zich in filosofische en politieke beschouwingen, die altijd eindigden met de conclusie dat het in Italië binnen tien jaar beter zou zijn dan in Nederland. Volgens Luigi hielden de vrouwen intussen goed in de gaten wat er werd gezegd: 'Als mijn moeder later alleen met mijn vader was, begon ze over de kritiek die andere mannen hadden geuit op de gebruiken in Nederland. Wat haar eigen man daarover had gezegd, werd op grond van een eeuwenoud gebruik niet aangeroerd. Ik heb haar en andere Italiaanse echtgenotes vaak horen zeggen: "Spuug niet in de bron die je te drinken geeft" en "Benedetta l'Olanda" (gezegd zij Holland).' Waar evenmin aan viel te tornen was dat vader De Mas in naam alle beslissingen nam. Zodra hij iets wilde dat tegen de zin van zijn vrouw inging, nam zij echter haar toevlucht tot een guerrillatactiek, wat nogal eens spanningen opriep. Zoon Luigi merkte later dat hij zich die strategie van zijn moeder, om langs omwegen haar doel te bereiken, onbewust had eigen gemaakt. Als kind had hij er overigens geen enkele moeite mee om zich in verschillende werelden te bewegen. Hij hoorde later van buurvrouwen dat hij binnen een maand perfect Alkmaars sprak en Fries verstond, de taal van veel kinderen uit de buurt. Meerdere talen spreken en verstaan hoorde erbij, net als de confrontatie met andere gebruiken bij de burens. Alleen dat niemand uit de buurt klappen kreeg van hun vader vond hij een minpunt. Want ja, waarom hij dan wel van de zijne? De zoons beschrijven het gezin De Mas als een rooms-katholiek nest van het niet-fanatieke Zuid-Europese soort, met levenswaarden en normen die zij eerder als calvinistisch karakteriseren. Moeder ging trouw naar de kerk, vader zelden, wel zong hij twee winters in het koor van de Dominicuskerk in Alkmaar. Met zijn streekgenoten uit Cadore cultiveerde hij een antiklerikale houding, voortkomend uit een historisch wantrouwen tegen het instituut kerk, in het bijzonder de priesterkaste. Wel gingen de kinderen naar de katholieke St. Willibrordusschool, waar in Luigi's tijd iedereen om half acht 's morgens de kindermis moest bijwonen. Toen zijn broer vijf jaar later het lager onderwijs betrad, verliep het allemaal wat soepeler. Alleen was het standsverschil nog altijd merkbaar, met een eerste klas voor middenstanders en een parallelklas voor arbeiderskinderen uit de Stationsbuurt en het 'Rooie Dorp'. In Alkmaar deelden zelfs twee naastgelegen scholen een schoolplein, waarop een witte lijn de scheiding aangaf tussen de jongens van de St. Adelbertusschool ('hoog') en de St. Dominicusschool ('laag'). Wie het talent had om door te leren, kreeg daar overigens wel de kans toe. De bovenmeester selecteerde zonder onderscheid des persoons en zo belandden beide broers De Mas op het Canisius College - een school waar de eerste generatie

migranten geen flauwe notie van had. Verhalen over hel en verdoemenis bleven de jongens thuis bespaard, alleen werd tot Paolo's spijt ook de bijbel niet gelezen. Hij was nogal eens te vinden bij de Miedema's, de gereformeerde bureu, waar voor het eten werd voorgelezen uit het Oude Testament. Het ritueel van dat grote boek met koperen sluiting, de tale Kanaäns en de gedragen wijze waarop de buurman voorlas, maakte diepe indruk op hem. Voor de religieuze stichting kwam in de jaren vijftig en zestig een keer in de drie of vier maanden de Italiaanse priester Don Tagliaferro in Alkmaar langs. Op zijn kwartaalronde door het gebied boven de grote rivieren - voor beneden was een ander aangesteld - droeg hij op zondag een Italiaanse mis voor in een kloosterkapel, waar Italianen uit de wijde omtrek naartoe kwamen. De religieuze samenkomsten fungeerden dus tevens als ontmoetingsplek. Nu was de Don een man van de oude stempel, die fulmineerde tegen allerlei volk, maar in het bijzonder tegen protestanten en communisten. Dat waren slechte mensen, met wie je maar beter niet omging. Zulke woorden schoten moeder De Mas in het verkeerde keelgat, want zij dacht aan haar bureu, Friese gereformeerden die op zondag twee keer naar de kerk gingen en voor wie zij veel respect had. Op een dag riep zij de priester ter verantwoording, in het bijzijn van haar zoon Luigi. 'Mijn moeder is toen na de mis naar hem toegegaan en heeft protest aangetekend. Ik besepte pas later hoe moedig dat van haar was. Ze kreeg een rood hoofd en zedig omlaag kijkend wees ze hem erop dat zij protestantse bureu had die heel fatsoenlijke en goede mensen waren. Het was in die tijd nogal wat voor een vrouw om zo iets tegen een priester te zeggen. Ik zie er een parallel in met sommige imams die nu ook ketteren tegen ongelovigen en zeggen: "Bemoei je niet met Hollanders." Ze proberen een getto op te bouwen, dat altijd twee muren heeft: een van de buitenkant en een van de binnenkant. Intussen kunnen mensen op het laagste niveau wel degelijk respect voor elkaar krijgen, een onderstroom die op den duur heilzaam werkt. Toen zij later in haar geboortedorp terugkeerde, moest zij trouwens opnieuw in de verdediging, nu tegen de dorpspastoor die soortgelijke tirades hield tegen andersdenkenden.' In Alkmaar en omgeving werd de oude priester in de jaren zestig opgevolgd door padre Romedio Zappini, gehuld in een bruine pij van de orde der Franciscanen en met een dito levenswandel. Hij voelde de positie van zijn landgenoten veel beter aan dan zijn voorganger, wat ook wel nodig was, want hij kreeg heel wat te stellen met de tweede lichte Italiaanse nieuwkomers: jonge Siciliaanse en Sardijnse gastarbeiders. Als iemand seks had met een Hollands meisje en er kwam een kind van, moest de padre bijspringen om een huwelijk te regelen of een familieconflict te voorkomen over de nationaliteit van zo'n kind. Hij functioneerde als een sociaal ombudsman, meer dan als theologisch scherpstlijper. Tijdens zijn werkzame leven had hij een onderkomen in het bisschoppelijk paleis te Haarlem en verleende hij hand- en spandiensten voor het Italiaanse consulaat in Amsterdam. Na zijn pensionering keerde hij terug naar zijn geboortestreek Trento, waar hij regelmatig bij vader en moeder De Mas langsging, om onder het genot van een glas grappa herinneringen op te halen aan de goede, oude tijd in Nederland.

Italiaanse ijsverkopers in Alkmaar

Het jaar na de opening van de ijsalon stond in het teken van de geboorte van een tweede kind. Luigi heeft de komst van zijn broertje Paolo als iets wonderbaarlijks ervaren en de emotie ervan is hem scherp bijgebleven. Hij herinnert zich de kraamkliniek en zijn moeder in een groot, wit bed. Hoe ze thuiskwam met de kleine, hem een luier aandeed of in een zinken teil baadde, waarin regelmatig warm water werd bijgegoten uit een ketel die op de Etna kolenkachel stond. Hij moest dan opletten dat zijn broertje niet kopje onder ging. Hij heeft de twee plastic eendjes waarmee zijn broertje speelde bewaard, als memorabilia van hun gezamenlijke jeugd. Die tijd stond in het teken van de

armoede, want de Alkmaarder moest wennen aan het nieuwe fenomeen van Italiaans ijs, dus er werd aanvankelijk weinig verdiend. Zij waren bovendien in driedubbel opzicht vreemdelingen; als voormalige bondgenoten van de Duitse bezetter, als Italianen en - voor de protestanten - als echte papen. In de begintijd moesten zij zich dan ook wat kleine pesterijen laten welgevallen, zoals negeren, uitlachen en van het kastje naar de muur sturen. De prikkels van wantrouwen die iedere samenleving kent. De huisraad van het gezin De Mas bestond uit niets dan afdankertjes en de eerstgeborene sliep op een matras van stro. Toch had hij niet het gevoel dat het hem aan iets ontbrak, wat vooral kwam door het improvisatietalent van zijn moeder. Zij was gewend om kleren te naaien uit lapjes stof, oude truien en sokken uit te halen, het garen weer op te rollen en daar iets nieuws mee te breien. Ook in de keuken kon zij met weinig toe om haar kinderen te laten watertanden. Daar kwam bij dat het gezin in een buurt woonde waar vrijwel niemand het breed had. In andere gezinnen van arbeiders en middenstanders moest er ook hard gewerkt worden, en kenden de kinderen evenmin luxe. Zoon Luigi kreeg zijn eerste cadeau toen hij zeven jaar oud was: een opschrijfboekje met een potlood, waaraan een gummetje zat - iets nieuws in die tijd. Zijn broertje kreeg een hondje van stof, met flaporen, dat Bobbie werd genoemd en tot aan zijn veertiende bij hem in de slaapkamer stond. Er was geen speciale aanleiding voor die giften van zijn moeder, want aan verjaardagen en andere persoonlijke festiviteiten deden ze van huis uit niet. Vader Quirino vond cadeaus per definitie geldverspilling, maar kon niet verhinderen dat zijn vrouw enkele Hollandse gebruiken overnam, zoals het Sint Nicolaasfeest. Hij mocht het nieuwlichterij vinden, op een dag zetten zijn kinderen toch echt hun schoentjes bij de kachel neer. De eerste keer is Luigi de hele nacht wakker gebleven om het paard van de goedheilig man over het dak te horen lopen. Ook de herinnering aan een andere plechtigheid duidt op een stap naar integratie: 'Ik werd op een avond meegenomen naar een grote zaal, waar Sint Nicolaas in vol ornaat op een troon zat, omgeven door schrikbaan-jagende Zwarte Pieten. Hij bleek inderdaad alwetend te zijn, zoals mijn buurtvriendjes hadden beweerd. Hij kende mijn naam en wist van alles over mij. Ik moest in het Italiaans het Onze Vader opzeggen, een succesnummer dat ik ieder jaar voor de Sint moest herhalen. Die confrontatie met een onbekende, maar alziende en alwetende persoon was een ingrijpende ervaring, die geholpen heeft om bij latere onverwachte gebeurtenissen mijn evenwicht te bewaren.' Intussen gaf de Nederlandse samenleving zijn geheimen niet zomaar prijs. Vooral de naoorlogse opdeling in een protestantse, katholieke, socialistische en vrijzinnig-liberale zuil werkte verwarrend voor het gezin De Mas. Zij hadden geen weet van de onzichtbare scheidlijnen tussen mensen, dus schonden zij de codes ongemerkt. Zo kocht moeder Ester gewoon kleren bij buurman Miedema, terwijl dat geen katholieke zaak was. Dat vader als middenstander bij het agentschap aan de overkant het socialistische dagblad Het Vrije Volk kocht, viel al evenzeer buiten de orde. De zonen bezochten weliswaar een katholieke school, maar de oudste voetbalde bij de Alkmaarsche Boys, terwijl hij van zijn geloof bij R.K.A.F.C. behoorde te spelen. Wat was er toch met dat gezin aan de hand? Blijkbaar hadden zij in hun dorp in de Dolomieten geen antenne ontwikkeld voor het onderscheid tussen arbeiders, middenstanders en notabelen, en al evenmin voor andere religieuze gezindten. In de loop van de jaren vijftig ging het de ijssalon Venezia steeds meer voor de wind. Dat betekende wel dat ieder gezinslid het almaar drukker kreeg. In de zomer werd zeven dagen per week gewerkt en zestien uur per etmaal. Moeder hielp niet alleen mee in de zaak, maar verzorgde ook het huishouden en kookte voor iedereen. Alleen waren de ingrediënten voor haar gerechten destijds niet te koop in Alkmaar, dus kwam Francesco Cristofoli, die later uitgroeide tot een grote importeur van Italiaanse levensmiddelen, per trein uit Den Haag om zijn waren te bezorgen. De broers herinneren zich de flessen Chianti en ellenlange spaghetti, verpakt in blauw papier. Hun moeder

bereidde stevige schotels, met veel groenten en natuurlijke producten. Ze gebruikte geen olijfolie, want de gewoonte in Noord-Italië was om in roomboter en varkensreuzel te bakken. Een ander streekgerecht was polenta, gemaakt van maïsmeel, en verder at het gezin kommen vol sla, met tomaten en gesneden uitjes. Als enigen in de buurt knoopten zij gewassen sla in een theedoek, om die daarna op het achterbalkon droog te slaan. Mettertijd wonden de burenen aan de mediterrane geuren en andersom deden pannenkoeken, erwtensoep en zuurkool hun intrede in Huize De Mas. Door de drukte in de zaak was er zomers nauwelijks vrije tijd, dus hadden de kinderen weinig uitjes - geen lange fietstochten naar het strand, zoals vriendjes met hun ouders maakten. Bovendien moest Luigi in het weekend op zijn broertje passen. In het hoogseizoen was dus beperkt ruimte voor kinderplezier, ondanks het bijspringende personeel. In de jaren vijftig werkten er twee jonge vrouwen uit Friuli, de Italiaanse regio waaruit jarenlang jongemannen als terrazzowerker vertrokken. Zij bouwden een naam op door het leggen van granitvloeren in gangen en toiletten, en door de vervaardiging van aanrechtbladen. In Alkmaar en omgeving vormden zij een gemeenschap, met bekende namen als Schiava, Bruna, Rosa & Mirolo, Dellevedove en de familie Indri met zijn vijf zoons, die de kern uitmaakten van het eerste elftal van de Alkmaarsche Boys. In de ijssalon werkten Mirella, op haar twaalfde naar Nederland gekomen en Pierina, die na de oorlog was getrouwd met Antonio Indri. Moeder De Mas kon het uitstekend vinden met Pierina, die haar zowel in de huishouding als in de winkel bijstond, en regelmatig bijspiong als tolk. In de beleving van de broers bezaten Pierina en Mirella de allure van de Italiaanse filmster Gina Lollobrigida. In de zaak gingen de twee zwartharige schone door voor zusters en zorgden zij voor een toeloop van mannelijke klanten. Na hun vrijwel gelijktijdige vertrek zakte de omzet meteen in. De eerste jaren bleef de ijssalon open tot diep in november, waardoor kleumende kinderen die op de avond van Sint Maarten met hun lampions langskwamen, werden vergast op een (dun) wafelijstje. Maar op een zeker moment sloot de zaak na 8 oktober, de dag van Alkmaars Ontzet. In de winter verbleef het gezin voor kortere of langere tijd in het dorp van herkomst, met lees- en rekenboeken in de koffer, want tijdens de verzuimde weken moesten de jongens wel huiswerk maken. Zij namen hun intrek in het familiehuis van de Guarine's, de bijnaam van De Mas. Een groot huis, met drie verdiepingen, waar het gezin van zio (oom) Mario woonde. De zolder deed dienst als opslagplaats voor hooi, bonen en andere etenswaren, en onder het huis lag de stal, met een paar koeien om het koude seizoen door te komen. Slechts in één ruimte ging de open haard aan, dus ontwaakten de vakantiegangers 's morgens in een kamer met een temperatuur van min 15 graden Celsius, en was het snel naar beneden rennen om de koude botten te verwarmen. Iedereen klitte samen in die ene grote, verwarmde ruimte. Eenmaal op het lyceum beperkten de bezoeken van de kinderen zich tot de kerstvakantie, terwijl hun vader veel langer in Italië bleef. Aan het eind van de jaren vijftig zag het gezin De Mas een langzame cultuuromslag plaatsvinden bij de bewoners van Alkmaar en omgeving. Vlak na de oorlog kenden zij eigenlijk alleen het roomijs. Vijftig meter verderop lag de zaak van concurrent Willem Laan, die lekker 'vet rôôm ais' verkocht, zoals de West-Fries zegt. Hoe kreeg ijssalon Venezia die mensen nu aan het vruchtenijs? Om te beginnen door melk te gebruiken in plaats van water, want dat maakte het ijs vetter. Verder door niet al te buitenissige smaken aan te bieden, zoals banaan, hazelnoot en mokka. Wethouder Kirpesteijn overwon als eerste zijn koudwatervrees en kwam op een avond met een aantal raadsleden een ijsje eten. Niet veel later maakten burgemeester Wytema en tandarts Hedde de Vries hun opwachting. Zij waren wel eens in Italië geweest en begroetten moeder De Mas met een welgemoed 'buona sera signora'. In het spoor van de notabelen vonden toen ook de ambtenaren van het stadhuis tussen de middag de weg naar Italiaans ijs. Het ging alleen langzaam. Niettemin bleef vader Quirino trouw aan zijn principe, wat

hem op den duur tot voordeel strekte, want in de loop van de jaren vijftig gingen de mensen beetje bij beetje meer verdienen. Daardoor veranderde de leefstijl en gekleurd ijs paste in de trend van 'weer eens iets anders'. Om aan de zucht naar het exotische te kunnen voldoen, breidden supermarkten hun assortiment uit met spaghetti, deed later het kaasplankje zijn intrede en waren de flessen sherry en rosé niet aan te slepen. Ook de repatrianten uit voormalig Nederlands-Indië drukten een stempel, want zij waren al langer bekend met luxe ijs. Volgens de broers De Mas vroegen zij vooral naar chocolade, hazelnoot en mokka. Nu had Alkmaar een vrij grote Indische gemeenschap, dus ijssalon Venezia speelde meteen in op de toenemende vraag naar 'sexy bruin'. In het kielzog van de zwellende stroom Duitse badgasten kwamen klanten die grote bekiers vroegen, met allerlei smaken ijs. De oosterburen waren vanouds bekend met een uitgebreid assortiment en vroegen bijvoorbeeld naar 'Himbeere', 'Johannesbeere' en pistache. De vraag naar sorbet paste in die trend en de hoge glazen werden razend populair. Dat lag iets anders bij de pêche melba, een schaal met ijs, peer en slagroom. Daar moest vader De Mas in het begin niets van weten, hij was immers geen groenteboer. Na veel geharrewar is hij toch overstag gegaan, net als bij de banana royal, een langwerpige schaal met bolletjes ijs, repen banaan en slagroom er bovenop. Daar was plotseling enorme vraag naar en klanten konden de lekkernij meenemen. Dan werd een gebroken wafel - die lagen in een apart bakje - als brugje in de slagroom gestoken en daar ging vervolgens pakpapier omheen. In de loop van de jaren zestig begon luxe ijs echt ingeburgerd te raken, met als topattractie de cassatta. De Italiaanse ijssalon in Nederland begon bovendien uit te groeien tot een pleisterplaats voor middelbare scholieren van de MMS, de HBS en het gymnasium. De teenagers hadden nog geen eigen hangplekken en waren te jong voor de kroeg. De ijssalon was nieuw, betrouwbaar en gemakkelijk toegankelijk voor de jeugd, net als de huidige McDonald's.

Luigi De Mas: kind van de Wederopbouw

Voor Luigi De Mas heeft de moeizame relatie met zijn vader een stempel gedrukt op zijn jeugd. De man had het moeilijk in de drukke zaak, was vaak gespannen en op een afstand. Ook onderwierp hij zijn zoons al vroeg aan de onverbiddelijke wet van de middenstand, da elk familielid vanzelfsprekend meehelpt in de zaak. De oudste zoon kwam daar hevig tegen in verzet, want dan speelde hij net bij een buurvriendje in de tuin, riep zijn vader hem weer naar binnen om flessen te spoelen of kratten te sjouwen. Het was misschien niet meer dan een kwartiertje werk, maar hij vond het al vroeg vervelend om uit zijn spel gehaald te worden. Dus protesteerde hij, wat zijn vader niet begreep, want hijzelf stond immers ook al op zijn zesde te hooien en het was toch allemaal in het belang van het gezin. De oudste zoon verzette zich echter steeds heviger en zijn vader wist daar niets anders tegenover te stellen dan hem met geweld tot medewerking te dwingen. Zulk optreden leidde tot nog obstinater gedrag, zodat beiden in een vicieuze cirkel van sabotage en straf terechtkwamen. Voor Luigi's gevoel werd zijn inbreng in de zaak zelden gewaardeerd. Hij had er bijvoorbeeld schik in om nieuwe smaken en trucs te bedenken, waar 'de baas' vervolgens niets van wilde weten. Dan had hij gelezen dat kinderen van rood houden en begon hij ze te sturen door een bolletje rood ijs in het hoorntje te scheppen en daaraan toe te voegen: 'Rood vind jij lekker, hè?' Het idee daarachter was om hun smaak al jong te beïnvloeden, zodat ze, eenmaal wat groter, de concurrent links lieten liggen. Maar vader De Mas zag alleen zijn winstmarges krimpen, want aardbeienijs was veel duurder om te maken dan het gangbare bolletje vanille-ijs. Zijn zoon had al vroeg door dat je klanten moet binden door ze iets aan te bieden wat niemand anders heeft. Senior zelf ging daar pas laat toe over, zoals bij de introductie van vers citroenijs. Het procédé was inmiddels beproefd. Onderin de beker van bekende klanten gingen een paar bolletjes met smaken waarvan ze hielden, daarbovenop een

bolletje citroenijs, want wat nieuw is moet eerst geproefd. Valt het tegen, dan wordt de smaak van het onbekende gecompenseerd door het lekkers eronder. De volgende keer wilden sommige mensen 'dat gele spul' nog wel eens proberen, terwijl anderen meteen zeiden: 'Ik wil niet van dat zure.' Voorzover het om de zaak ging, is de omgang tussen vader en zoon nooit echt goed geworden, ook al omdat ze er geen van beiden graag werkten. Er leek een breuk geslagen in het wederzijdse vertrouwen, wat mogelijk kwam doordat Luigi zijn vader pas op zijn derde leerde kennen. Anders dan Paolo, die in Nederland werd geboren, is hij voor de ontheemde kostwinner een vreemde eend in de bijt gebleven. Dat de familieverhoudingen nooit zijn ontspoord, schrijft hij toe aan de optimistische en vrolijke aanwezigheid van zijn moeder. Een andere bron voor zijn dwarse houding was het vergelijken met de thuissituatie van leeftijdgenoten, zoals buurtjongens met ouders die een boekenzaak hadden of muziekinstrumenten verkochten, en die op zondag gewoon dicht bleven. Tijdens zijn middelbareschooltijd ervoer hij voor het eerst bewust dat het er in de traditionele grote gezinnen van zijn schoolvrienden anders aan toeging dan bij hem thuis. Daar had moeder het bijvoorbeeld vaak voor het zeggen, terwijl in het gezin De Mas vader de scepter zwaaide. Zijn moeder vroeg hij nooit iets, die vond meestal alles goed. In andere gezinnen hielpen mannen hun vrouw soms in de keuken, wat bij hem thuis ondenkbaar was. Door die andere gewoonten van zijn ouders sloeg hij in het sociale verkeer af en toe de plank mis. Dan weigerde hij beleefd een aangeboden kopje koffie, terwijl hij wel degelijk zin had. Maar ja, in Italië weigerde je in die tijd tienmaal en kreeg je het de elfde keer opnieuw aangeboden. In Nederland bleef je dan op een droogje zitten. Zulke nuances konden nogal eens lastig zijn. Zijn Noord-Italiaanse achtergrond heeft altijd zowel voordelige als nadelige kanten gehad, al naar gelang het beeld dat mensen hadden over zijn land van herkomst. Zo bezocht moeder De Mas, samen met een Italiaanse vriendin die voor haar tolkte, meestal de ouderavonden op school. Leraren die wel eens in Italië waren geweest, spraken haar bij zulke gelegenheden meteen aan met de paar woordjes die ze hadden opgepikt. Dat was echt bijzonder in die tijd, wat Luigi ook merkte tijdens de lessen van J. Dominicus, zijn leraar geschiedenis en latere schrijver van een reeks reisgidsen. De leerlingen noemden hem kale Jan. Het was een erudiete, sympathieke man, die de Italiaanse taal redelijk beheerste. Omdat hij ervan uitging dat zijn pupil uit Cadore van alles wist over het land waar hij vandaan kwam, begon hij vaak tijdens de laatste les van de dag te vertellen over wat hij ergens in Italië had gezien. Dat leidde er al snel toe dat klasgenoten Luigi voor de les toefluisterden: 'We hebben Dominicus vanmiddag, zorg dat je hem aan de praat houdt.' Na het eindexamen HBS-B volgde zijn tweede migratie, van een rustige, geordende gemeente naar het stadse leven in Amsterdam. Of het nu ging om medestudenten, docenten of mensen in de tram, ze waren naar zijn gevoel allemaal even onvriendelijk, snel en hard. Ook het wonen op kamers viel hem zwaar en hij miste Alkmaar en omgeving. Voor het eerst begon hij toen enig begrip te krijgen voor de gevoelens van ontworteling waar zijn vader mee kampte. Alleen motiveerde hem dat juist om zijn eigen heimwee te bestrijden, want in die tijd was zijn vader wel de laatste persoon ter wereld op wie hij wilde lijken. Wel ging hij af en toe undercover, omdat zijn naam moeilijk viel uit te spreken. Bij hospita's stelde hij zich voor als Lou De Mas, een naam die niet buitenlands klonk. 'Oh, net als Lou de palingboer', was het dan. De studie wis- en natuurkunde verruilde hij al snel voor medicijnen. Als ziekenbroeder in het Wilhelmina Gasthuis merkte hij goed met patiënten te kunnen omgaan, en op zijn vrije dagen woonde hij het liefst operaties bij. Toch merkte hij na zijn propedeuse dat een carrière in de gezondheidszorg hem niet werkelijk trok. Uit die tijd is hem wel een gebeurtenis bijgebleven waarbij hij aan den lijve ervoer welk gevaar een individu loopt dat door een groep niet wordt gewenst: 'Ik had een studentenbaan als ziekenbroeder in het Wilhelmina Gasthuis en in de leiding van de

verpleegzalen zaten veel oudere, ongetrouwde vrouwen. Zij kwamen allemaal uit Amsterdam of woonden daar al jaren. Met niemand waren zij gemakkelijk in de omgang, maar met name mijn persoon was erg impopulair. In hun ogen was niets wat ik deed goed. Later kwam ik erachter dat een racistisch motief meespeelde. Door veel mensen in Amsterdam werd ik namelijk voor een jood aangezien en die vrouwen hadden onverholven antisemitische gevoelens. Ondanks mijn goede omgang met collega's en patiënten kreeg ik opvallend slechte beoordelingen. In de daaropvolgende jaren heb ik een zintuig ontwikkeld voor het signaleren van zulk soort gevoelens. Zo merkte ik ook dat er allerlei etnische vooroordelen bestaan over Italianen, zoals hun vermeende onbetrouwbaarheid. Vooral op mijn latere werk heb ik dat nogal eens meegemaakt. Tijdens zijn studie was hem, in de seculiere geest van de jaren zestig, het ouderlijk geloof ontvallen. Niet dat hij zijn moeder ooit heeft verteld zich niet langer katholiek te voelen, bij zijn huwelijk verschoolde hij zich gemakshalve achter het protestantse geloof van zijn echtgenote. Om die reden zou een ceremonie in de kerk niet op zijn plaats zijn geweest. Niettemin voelt Luigi zich schatplichtig aan de principes van zijn opvoeding: trouw aan werk en familie, plichtsbetrachting en ervoor zorgen dat de kinderen verder komen dan jijzelf. Doe wat nuttig is, ontwikkel jezelf en respecteer de bijbelse Tien Geboden. Ook dienen individuele pretenties altijd ondergeschikt te blijven aan het belang van de familie. Zo ontbrak trots op het zakelijk en wetenschappelijk succes van hun zonen nooit, maar wat de ouders De Mas nog meer voldoening gaf, was dat zij een hecht gezinsleven wisten op te bouwen. Zijn moeder kan nog vinden dat het werk van haar kinderen meer iets is voor de hoge heren dan voor 'ons soort mensen'. Op die grenzen van haar mentale denkwereld stuit Luigi meer naarmate zijn moeder ouder wordt. Na enige jaren Amsterdams studentenleven wijzer geworden, besloot hij het roer om te gooien en bedrijfseconomie te gaan studeren. Naar eigen zeggen ontdekte hij voor het zakenleven in de wieg te zijn gelegd. Hij wilde bovendien een beroep uitoefenen waarin hij zo min mogelijk afhankelijk was van mensen die hem eventueel niet goedgezind zouden zijn. Ook had hij in de ijssalon een aantal grondprincipes geleerd, waar hij dacht profijt van te kunnen trekken: 'Wanneer je mensen iets aanbiedt en ze moeten er geld voor uitgeven - en jij hebt geen pistool om ze te dwingen - dan lukt dat alleen wanneer je de illusie biedt hun volmaakt gelukkig te maken. Dus vraag klanten vooral niet wat ze lekker vinden, maar laat ze vrij testen. Als daar een voorkeur uitkomt, dan is die waar. Op zo'n moment moet je het als verkoper niet beter willen weten. Niet dwingend overtuigen, wel de juiste knoppen indrukken om hen een keuze te laten maken. Je nooit verbazen over de smaak van mensen. Zodra ze denken te weten wat ze willen, stem jij daar je aanbod op af.' Tijdens zijn studie bleef efficiëntie het parool, vandaar dat hij niet voor economische geschiedenis als hoofdvak koos, terwijl hij daar het meeste genoeg aan beleefde. Later heeft hij de schade ingehaald, door er zich in zijn vrije tijd in te verdiepen. Met name de geschiedenis van de dogerepubliek Venetië boeit hem zeer, een weg terug naar het voorouderlijk territorium. Op de universiteit ontdekte hij vooral op het terrein van de marketing zich als een vis in het water te bewegen. De volle zeven jaar deed hij over de studie en zijn mondelinge examens redde hij vaak meer met flair dan met wijsheid. Door zijn praktijkervaring in de ijssalon en zijn theoretische kennis van strategie, commercie en reclame, viel het hem echter niet zwaar om een baan te vinden. Intussen had hij zich via het ministerie van Justitie laten naturaliseren tot Nederlander. Zijn jaren in Italiaanse militaire dienst waren achter de rug, hoewel hij vanwege zijn stabiele vestiging in het buitenland buitengewoon verlof had gekregen. Op zijn dertigste ontving hij een officieel document uit Rome, waarin stond dat hij was afgezwaaid - zonder ooit een geweer te hebben vastgehouden. Voor zijn internationale werk kwam een Nederlands paspoort hem op een zeker moment beter uit,

vandaar die bureaucratische handeling. Intussen zou hij veel liever met een dubbele nationaliteit door het leven gaan, als formele afspiegeling van zijn Nederlandse en Italiaanse identiteit.

Paolo De Mas: kind van de jaren zestig

Zijn broer Paolo, die vijf jaar jonger is en meer een kind van de verzorgingsstaat, vond het werken in de ijssalon van jongs af aan veel plezieriger. Hij hoefde zelden te worden gedwongen om zijn ouders te steunen, dat deed hij uit zichzelf. Vanaf zijn zevende stond hij hele zondagmiddagen af te wassen in een hokje achterin de zaak, of maakte hij ijsmix: water, melk(poeder) erbij, suiker en schoongemaakte vruchten toevoegen. Als het zomerseizoen begon, nam de spanning toe en trad de tredmolen in werking. Tijdens zijn jaren op de lagere school vond hij dat geen probleem, het begon pas te spannen tijdens zijn middelbare schooltijd, toen zijn vrienden en vriendinnen gingen zeilen of naar het strand en de seks, drank en rock-'n-roll zich aandienen. Hij realiseerde zich echter als geen ander dat zijn ouders harder moesten werken als hij zich overgaf aan strandplezier. Zeker wanneer beide zoons wegbleven, had dat directe gevolgen voor de kleine familiezaak en dat was het hem meestal niet waard. Bovendien viel het gemis van zomergeneugten weg te strepen tegen de wintersportvakanties aan het eind van het jaar. Op zijn tiende is Paolo eens twee maanden lang in Cadore gebleven, een streek die hij als een ontdekking ervoer. De kleuren, geuren, het eten, al die familie. Elk jaar weer zag hij uit naar de kerstvakantie in het bergdorp: 'De treinreis erheen vond ik al prettig. Maar ook de vrienden, mijn jaargenoten en in de bergen rondom kon je uitstekend skiën. Op school heb ik ook vaak spreekbeurten gehouden over het dorp van mijn ouders. Zo had ik eens een gemzenkop cadeau gekregen, die ik meenam naar de klas. Met die kop begon ik mijn spreekbeurt.' Tot aan zijn tweeëntwintigste werkte Paolo De Mas tijdens vrije uren in de ijssalon, om de werkdruk van zijn ouders te verlichten. Hij hielp hen en zij betaalden zijn studie, want buitenlanders zoals hij en zijn broer kwamen niet in aanmerking voor een studiebeurs. Toen hij thuiskwam met het bericht sociale geografie te willen studeren, vroeg zijn vader meteen waarom hij geen vak ging leren. Hij heeft daarom tijdens zijn propedeusejaar het vakdiploma ijsbereider gehaald. Iedere woensdag volgde hij zowel de lessen theorie als praktijk in een lokaaltje in de Amsterdamse Jordaan. Hij hield pas op volwaardig mee te draaien in de ijssalon van zijn ouders op het moment dat hij een baan kreeg aangeboden als kandidaatsassistent. Niet lang daarna hebben zijn ouders de zaak overgedaan aan een jong Italiaans echtpaar en zijn ze teruggekeerd naar hun dorp in Cadore. Dat was de uitdrukkelijke wens van vader De Mas, waar zijn echtgenote zich met pijn in haar hart bij heeft neergelegd. Ook Paolo heeft zich na zijn verlopen diensttijd in 1978 tot Nederlander laten naturaliseren. Die procedure nam een aantal maanden in beslag en begon met het indienen van een officieel verzoekschrift bij koningin Juliana. Daarop nodigde het ministerie van Justitie hem uit voor een gesprek met de officier van justitie, in dit geval mr. J.J. Abspoel. Die had zijn antecedenten nagetrokken bij de Vreemdelingendienst en testte nu of hij voldoende was ingeburgerd, dus het Nederlands beheerste en dergelijke. Toen dat achter de rug was, volgde een wettelijk besluit en werd de naturalisatie afgedrukt in het Staatsblad. Die verwisseling van nationaliteit kostte de in Alkmaar geboren vreemdeling 1800 gulden. Tot die tijd had hij jaarlijks zijn verblijfsvergunning moeten verlengen op het politiebureau in Alkmaar. Dan was het altijd: 'Hoogovens zeker?' Waarop hij als jongvolwassene antwoordde: 'Nee, de universiteit.' Tijdens zijn studie was hij zich er terdege van bewust dat hij op zijn tellen moest passen. Wie in die tijd als buitenlander werd opgepakt bij een demonstratie liep het risico het land te worden uitgezet. Vandaar dat hij zich politiek liever

onzichtbaar maakte. Aan de bezetting van het Maagdenhuis heeft hij ook niet deelgenomen: 'Dat had als voordeel dat ik met een beschouwende blik keek naar wat er gebeurde. Met de ogen van een migrant en middenstander zag ik de holle aspecten van de protestgeneratie. Het waren leeftijdgenoten die nooit hadden gewerkt en in het weekend gingen zeilen. Die stonden daar te oreren dat wij studenten solidair behoorden te zijn met de arbeiders en de fabrieken in moesten. Wacht even, dacht ik, ik draai elk weekend vele uren in de ijssalon, moet mijn eigen studie betalen en wil nu eindelijk achter mijn boeken zitten. Ik voelde niets voor al die loze praat over het omverwerpen van maatschappelijke structuren en het dichterbij de werkelijkheid leven. Ik deed allang wat zij van de podia verkondigden. De academische en culturele wereld van Amsterdam trok me meer dan de morsige politieke oplopen.' Zijn werkzame leven voerde Paolo opnieuw naar de mediterrane wereld, alleen niet Italië maar Marokko. Een speling van het lot of zoals Arabieren zeggen Mektoeb: het staat geschreven. In ieder geval een gestuurd toeval, want het fenomeen verplaatsing was hem van huis uit bekend. Atlanten en kaarten hadden zijn speciale belangstelling en op de middelbare school trof hij twee docenten die hem de liefde voor het vak aardrijkskunde bijbrachten. De volgende stap was om aan de Universiteit van Amsterdam sociale geografie te gaan studeren, waar hij door leermeesters als Willem Heinemeijer en Hans van Amersfoort oog kreeg voor de wetenschap. Als kandidaatsassistent was hij in 1971 betrokken bij de eerste studie over Marokkaanse arbeiders in Nederland. Een van de aanbevelingen luidde dat zij zo snel mogelijk Nederlands moesten leren, dus er is weinig nieuws onder de zon - zegt Paolo niet zonder ironie. Door die ervaring vroeg Heinemeijer hem voor een volgend project in Marokko, een land waar hij zelf al een jarenlange band mee had. Minister Jan Pronk van Ontwikkelingssamenwerking had hem benaderd voor dit deel van een vergelijkend onderzoek naar de drie wervingslanden; de andere waren Turkije en Tunesië. De overheid wilde weten of er in die landen met Nederlands geld een economische ontwikkeling op gang viel te brengen die de migratie zou doen afnemen. Tegenwoordig zou dat steun in de eigen regio heten. Het vierjarige project, dat als REMPLOD bekend kwam te staan, werd ruim gefinancierd. Het was de minister ernst. Als coördinator van zijn deelproject werd Paolo naar Marokko uitgezonden. Hij sprak redelijk Frans, had affiniteit met de mediterrane cultuur, was alleen vrij jong. Niettemin werd hij 'onze man in Rabat'. In oktober 1974 trok hij ter oriëntatie samen met Van Amersfoort in een auto door Marokko, zijn kennismaking met dat land en zijn eerste stap op het pad van migratieonderzoek. Hij kreeg de verantwoordelijkheid voor de uitvoering en verwerking van een enquête onder 3500 huishoudens in Noord- en Zuid-Marokko. Het organiseren van de équipes van autochtone enquêteurs had veel weg van een militaire operatie, en leverde een enorm bestand aan ponskaarten op. De nieuwkomer zat als een spin in zijn web en leerde al snel te improviseren: 'De verwerking van die ponskaarten vond plaats in Rabat, waar we de computer in de kelder van het ministerie van Planning voor reserveerden. Tijdens het grote Offerfeest (Aït al Adha) lag het departement stil en kon ik er samen met de Marokkaanse programmeurs en één Nederlander aan de slag. Dat waren echt gigantische operaties, waarbij meer dan tachtig Marokkaanse studenten zaten te ponsen. Al die kaarten moesten verwerkt en ik hield supervisie, dus daar moest de zweep over. Het was een hele ervaring om de permanente Nederlandse vertegenwoordiger te zijn van zo'n groot project.' De eerste tijd reisde de 'Représentant resident du projet Remplod', zoals op zijn visitekaartje stond, regelmatig heen en weer tussen Nederland en Rabat, maar in 1975 kwam zijn vrouw Marion over. Zij vergezelde hem in die tijd ook vaak op zijn tochten naar de randgebieden van de Rif, die toen nauwelijks waren ontsloten. Het bleken nooddriftige en balsturige regio's, waar - in de woorden van De Mas - nog geen dertig jaar migratie-, smokkel- en drugsgeld in was gestroomd. Marokkaanse collega's in de stad waarschuwden hem voor

het volk in die afgelegen oorden. Zijn ervaring ter plekke leerde hem dat er overeenkomsten bestonden met de mentaliteit in Zuid-Italië, met z'n bevoordeling van al wat eigen is en een sterk onderling wantrouwen. De infrastructuur van die gebieden verhinderde bovendien dat de op gang gekomen migratie afnam. De regio had onvoldoende economisch draagvlak, zoals het in hun rapport heette, en nog minstens 40 procent van de bewoners zou moeten vertrekken om de rest een menswaardig bestaan te kunnen garanderen. Dat was een onwelkome boodschap voor Ontwikkelingssamenwerking, dat binnen het socialistische kabinet juist de nadruk legde op de 'maakbaarheid' van de samenleving. De praktijk wees anders uit en alleen door te investeren in velden met hasj, bestemd voor de Nederlandse markt, wisten uiteindelijk zo'n honderdduizend huishoudens in de Rif in hun levensonderhoud te voorzien. Ook die waarschuwing in het eindrapport is destijds in de wind geslagen. Zijn ervaring ter plekke leerde Paolo eveneens dat er overeenkomsten bestonden tussen de situatie van de Noord-Italiaanse bergbewoners van wie hij zelf afstamde, en bergbewoners uit de Zuidelijke Atlas en de Sous. Het waren bijna allemaal kleine ondernemers, die sterk op werk waren gericht, in familiebedrijven investeerden, zich gastvrij opstelden en hun geld oppotten. In de kleine dorpen trof hij veel kruideniers en banketbakkers/patissiers aan, die over de hele wereld familie hadden die in dezelfde branche werkte. Dat optimaal gebruikmaken van netwerken via klein ondernemerschap vormde bekend terrein voor de zoon van een Italiaanse ijssalonhouder. Na dit grote werk deed Paolo nog onderzoek naar de invloed van migratie op Marokko. Hij had inmiddels zijn boek *Marges Marocaines* (Nuffic 1978) gepubliceerd. Achteraf beschouwt hij dit werk als een sleutelstudie en dat hij de tekst nooit heeft omgewerkt tot een dissertatie spijt hem nog. Zijn ervaring leerde hem dat de Marokkaanse overheid of lokale instellingen niet per definitie welwillend reageren op ontwikkelingsgeld uit het Westen of de roep om indamming van migratie. Natuurlijk, geld is altijd welkom, maar het ontwikkelen van de wervingslanden bleef een Nederlandse preoccupatie. Om dat goed te laten verlopen, diende de overheid vuile handen te maken en dat was vloeken in de kerk van het kabinet. De botsingen die er voortdurend plaatsvonden, vloeiden voort uit de verschillende belangen van Nederlandse en Marokkaanse overheden. De eersten wilden een rem op een verschijnsel - migratie - waar de laatsten weinig last van ondervonden. Ook hun visie op de rol van de staat liep uiteen. Dat begon Paolo in toenemende mate te fascineren: de politieke en bestuurlijke relaties in mediterrane landen, het spel van macht en invloed. Achter de façade van de overheid stuitte hij op cliëntelistisch gedrag, omkoping en corruptie. Wie daar in zijn onderhandelingen geen rekening mee hield, schoot volgens hem zijn doel voorbij. Maar de pijlers van de Nederlandse behoefte aan ontwikkelingshulp waren schuld en boete, wat weer samenhang met de geschiedenis van westerse uitbuiting in het verleden. Met zulke oogkleppen op werd voorbijgegaan aan de interne feilen van andere samenlevingen. Hetzelfde gold voor migratie, dat het Westen altijd een ongewenst verschijnsel had gevonden (en nog vindt), alsof alleen mensen die uitgebuit zijn hun geboortegrond verlaten. Er werd niet gekeken naar de ervaringen van andere landen en lastige vragen over de gevolgen van immigratie werden uit de weg gegaan. Iedere discussie over dat onderwerp kreeg meteen een ethische lading, wat stagnerend werkte op de discussie over een verschijnsel dat alleen maar in omvang toenam. Als sluitstuk van zijn Marokkaanse jaren heeft Paolo twee jaar als onderwijsattaché op de Nederlandse ambassade in Rabat gewerkt. Als diplomaat moest hij onder meer onderwijzers selecteren om in Nederland les te geven in de eigen taal en cultuur van jonge Marokkanen. Toen hij er in 1985 aan begon, kende hij het handwerk van de diplomatieke dienst al vrij aardig, omdat hij als specialist in Marokkaanse zaken vanaf het begin veel contact met de Nederlandse ambassade en Buitenlandse Zaken had onderhouden. De jaren in Rabat bevielen hem en zijn gezin uitstekend, en

hij kon eindelijk zijn Marokkaanse kennissen en vrienden met gepast decorum ontvangen. Nu zijn zoons het huis uit zijn, zouden hij en zijn vrouw onmiddellijk 'ja' zeggen tegen een detachering bij de ambassade. Dat hij destijds niet in de diplomatieke dienst bleef, had vooral te maken met het voortdurende verkassen in zo'n functie. Dat vonden zijn vrouw en hij niet ideaal voor het gezin en Paolo vreesde dat het werk op den duur minder inhoudelijk zou worden. Hij gaf daarom de voorkeur aan de universiteit, waarbij zijn opgedane ervaring als onderhandelaar en diplomaat hem uitstekend van pas kwam. Door zijn Italiaanse achtergrond en zijn Marokkaanse ervaringen als tijdelijk migrant ontwikkelde Paolo De Mas een nuchtere en sceptische kijk op de integratie van nieuwkomers. Niemand hoeft bij hem aan te komen met fabeltjes over historische tolerantie of de wensdroom van een multicultureel Nederland. Eerst maar eens de kat uit de boom kijken, dat is volgens hem de gangbare reactie van mensen. Hij wordt graag aangenaam verrast, maar gaat niet voetstoots uit van het goede in de mens, de samenleving of een staat. Migranten worden toegelaten vanwege hun vaardigheden of hun arbeidskracht, niet om hun culturele achtergrond. Hij vindt het een misverstand om te denken dat samenlevingen zitten te wachten op vreemde culturen. Een migrant is per definitie 'de ander' en dient zich eerst een aantal vaardigheden en mores eigen te maken. Wie dat nalaat, moet rekening houden met blijvende afwijzing, want integratie is een schuchter proces.

Het weefsel van een identiteit

In het leven van de broers De Mas zijn de Nederlandse en Noord-Italiaanse achtergrond met elkaar verweven geraakt, en tegelijkertijd gerelativeerd. Zo merkten zij al vroeg dat de mentaliteit van families uit Cadore helemaal niet zo sterk verschilde van die van de West-Friezen in Alkmaar. In stugheid en levensinstelling deden de bergdorpsbewoners en de plattelanders nauwelijks voor elkaar onder. Zelfs in klimaat verschilden ze niet noemenswaardig. Aan lange tafels en met veel familie buiten eten, zoals het clichébeeld over Italianen wil, was er in de Dolomieten niet bij. Vanwege de koude speelde het huiselijk leven zich 's winters, net als in Nederland, binnenshuis af. Een andere parallel was de nadruk op hard werken en respect voor anderen. Zelfs de taal bleek volgens Paolo elastisch genoeg om zich met elkaar te verstaan: 'Een bij de Friese burens inwonende beppe (oma) kwam elke winter op woensdagmiddag thee drinken bij mijn moeder. Haar huwelijksgeschenk was een Junghans regulatorklok geweest en die hadden mijn ouders overgenomen. Daar zaten mijn slecht Nederlands sprekende moeder en beppe, met haar Friese accent, voor hun high tea. Mijn moeder keek er elke woensdag naar uit, terwijl ik me achteraf afvraag wat daar helemaal besproken kan zijn. Dat ze taalkundig misschien veertig woorden deelden, was echter helemaal geen probleem. Het ging er meer om dat die vrouw mijn moeder aan haar eigen moeder deed denken, en beppe op haar beurt verzaligd naar haar Friese trouwklok kon staren. De gave om relaties met mensen te onderhouden, uit oprechte interesse, heeft mijn moeder altijd gehad. Hoe verschillend je ook bent, wie wil kan een ander altijd begrijpen.' Dat laat onverlet dat er thuis in termen van 'wij' en 'zij' werd gesproken als het over Italianen versus Hollanders ging. Die beeldvorming heeft het dagelijkse contact echter nooit in de weg gestaan. Hoeveel overeenkomsten er waren, sprong pas goed in het oog toen in de jaren zestig andere Italianen in de stad kwamen wonen, dat wil zeggen gastarbeiders uit Sicilië, Calabrië en Sardinië. Voor de hier opgegroeide broers was hun komst een openbaring, want ineens zagen zij hoe Noord-Italiaans én Nederlands hun ouders eigenlijk waren. Zij zouden nooit, zoals de nieuwkomers, luidruchtig praten, lang blijven zitten of opzichtig flirten. In Cadore golden heel andere omgangsvormen. Niet dat alles bij het oude was gebleven in het oerdorp van de familie De Mas, zoals vader Quirino merkte toen hij en zijn vrouw in 1971 terugkeerden. Zoals veel migranten had hij zijn hele leven de illusie gekoesterd

dat zijn jeugd ergens ongerept in de bergen lag verborgen, om ter plekke alleen vaag de contouren van zijn oude dorp aan te treffen. Niet alleen Italië, ook de streekbewoners waren veranderd. Meer stads geworden en omgeschakeld van een agrarisch bestaan naar een baan in de brillenindustrie ter plaatse. Wat hij eveneens had onderschat, is dat hij ook zelf was veranderd. Tot Paolo's verrassing vroeg zijn vader hem tegen het eind van zijn leven zelfs om hagelslag en pindakaas mee te nemen, voor op brood. Met de jaren trok hij zich steeds meer terug op zijn boerderijtje op de bergweide, waar hij zijn oude stiel van meubelmaker oppakte. Voor ieder van zijn kleinkinderen heeft hij stoeltjes en tafeltjes gemaakt. Vijf stuks, in oplopende grootte, en gesneden uit het kersenhout van een boom die hij op twaalfjarige leeftijd met zijn eigen opa had geplant. Mettertijd raakte hij steeds meer onthecht, terwijl zijn echtgenote zich in het dorp weinig op haar plek voelde. Zeker na de dood van haar man krijgt zij er in toenemende mate moeite mee dat haar kleinkinderen in Nederland zitten. Wat de overdracht tussen de generaties betreft, geen van beide broers is gehuwd met een Italiaanse. Luigi's echtgenote, Annemarie de Man, is geboren en getogen op Curaçao en op haar zestiende naar Nederland gekomen om de kweekschool te volgen. Dat zij de radar van een migrant uit een Latijns gebied heeft, hielp volgens haar man om geaccepteerd te worden door de Italiaanse familie. Toen de verkering vaste vormen aannam, werd het tijd om zijn aanstaande voor te stellen aan zijn ouders, die toen nog in Alkmaar woonden. De wijze waarop dat ging, was volgens hem typisch mediterrane: 'Op een zondag ging ik met Annemarie op bezoek. Nu gedroeg zij zich in Amsterdam als een Amsterdamse, maar bij mijn ouders vertoonde ze gedrag dat veel weg had van de bescheiden opstelling van mijn tantes in het dorp. Kort daarop bezocht ik hun opnieuw, ditmaal alleen. Voor de uitslag. Hollanders stellen in zo'n geval recht op de man af de vraag: "Nou, hoe vond je d'r?" In zuidelijke landen doet men dat niet. Ik wachtte net zo lang tot mijn vader vroeg: "Hoe gaat het met Annemarie?" Toen wist ik dat het goed zat. Later in het dorp ben ik met haar de ooms en tantes langsgeslagen, in de voorgeschreven volgorde. Na thuiskomst wachten op mijn vader, die een uurtje later arriveerde. Zijn eerste woorden waren: "Ze zeggen (in het dorp) dat ze op een van de onzen lijkt." Dat is echt het maximum dat je kunt halen. Hij glunderde helemaal van trots.' De vrouw van Paolo, Marion den Brok, komt uit Oss en viel al even goed in de Italiaanse familie. Naast haar persoonlijkheid komt dat volgens haar echtgenoot doordat zij in een katholieke, Brabantse sfeer is opgegroeid, en de dorpse leefstijl van de familie aanvoelt. Quirino De Mas leerde haar vader kennen tijdens de oorlog, toen hij een schildersbedrijf had in het pand naast de ijssalon. Over de schutting heen verstonden zij zich met elkaar. Ver na de oorlog kwam Paolo af en toe bij zijn peetouders, zio Mario De Marco en zia Ginetta, in Oss logeren en met zijn neven Aldo en Bortolino stappen of naar het carnaval. Het buurmeisje was hem dus niet onbekend en toen de vlam oversloeg, wisten de wederzijdse ouders voldoende over de achtergrond van de geliefden. Het was geen gearrangeerd huwelijk, maar de informatie uit beider familiekring hielp wel om de partijen nader tot elkaar te brengen. Het netwerk van de migrant werkte optimaal in de liefde tussen een Italiaan uit Alkmaar en een Nederlandse uit Oss. In de kleinschalige, dorpse samenleving van Cadore, met katholieke rituelen die zij van huis uit kende, werd de partner van Paolo gemakkelijk opgenomen. Zij leerde snel Italiaans spreken, zelfs het dialect van de streek, en raakte net zo gehecht aan het dorp als haar echtgenoot. Volgens hem houdt zij van de cultuur van gastvrijheid, uitgebreid koken en lang met z'n allen om de eettafel zitten. Ze is op de hoogte van het wel en wee van de dorpsbewoners, en is er met haar gezin vrijwel elk jaar op vakantie geweest. Net als Paolo zou zij er graag een pied à terre houden, ook als moeder De Mas komt te overlijden. In het leven van de twee broers blijven de verschillen met Nederlanders van tijd tot tijd opduiken. Zo zegt Luigi nooit gewend te zijn geraakt aan het vrekkige gedrag van veel Noord-Hollanders, omdat de mensen uit zijn streek van herkomst

weliswaar zuinig zijn, maar altijd gul voor familie en vrienden. Dat bij een bezoekje aan een Nederlands gezin iedereen gewoon doorgaat met zijn dagelijkse bezigheden, heeft hij evenmin ooit begrepen. Je wordt verondersteld koffie te pakken, een krant te gaan lezen en jezelf te voegen naar het ritme van de huisgenoten. In een Latijnse cultuur wordt zulk gedrag als beledigend ervaren. Iemand die langskomt, is een gast, met wie jij je automatisch bezighoudt. Zelfs de familie is hier koud, zeiden de ouders De Mas altijd. Dat men niet vanzelfsprekend voor elkaar klaarstaat, konden zij maar niet bevatten. Natuurlijk went een nieuwkomer aan zulke verschillen, aldus Luigi, maar hij blijft ze wel zien en voelen. Hoe vaak heeft hij niet gemerkt dat migranten het begrip 'inburgering' verkeerd interpreteren en in angst leven voor verplichte aanpassing. Ook bij de tweede generatie waart soms het spookbeeld rond van de dwang; dat de samenleving van nieuwe Nederlanders verwacht dat ze aardappelen met bloemkool op tafel zetten of een hond in huis nemen. Misschien een bespottelijke gedachte, voegt hij meteen toe, maar wel actueel. Hij vindt dat in de publiciteit meer nadruk zou moeten liggen op het recht van migranten om eigen gebruiken te handhaven. Broer Paolo voegt daaraan toe dat Nederlanders ertoe neigen obstinaat aan hun principes vast te houden, wat vaak nadelig uitwerkt. Zowel bij het bepalen van een standpunt tegenover het Vaticaan, om eens een voorbeeld te noemen, als in hun opstelling tegenover de Europese Unie. Het blijft hem verbazen dat gezagsdragers niet wensen te begrijpen dat in Brussel de machtspolitiek regeert. Alsof zij meedoen aan een spel waarvan ze de regels niet onderschrijven. In dat verband refereert hij aan minister Zalm, die zich onlangs beriep op een monetaire afspraak, terwijl hij er beter aan had gedaan te anticiperen op de belangen van landen die de dienst uitmaken. De Italiaanse minister van Financiën in het kabinet-Berlusconi, Giulio Tremonti, heeft familiewortels in hetzelfde Italiaanse dorp en bij de grote dorpspicknick op Maria Hemelvaart sprak hij Paolo erop aan: 'Die Zalm is wel een erge durro (stijfkop), vind je niet?' Waarop de Alkmaarder antwoordde: 'Ja, wat wil je, hij is minister van Financiën.' Wat de repliek opleverde: 'Ja, dat ben ik ook.' Het zou gaan om twee verschillende visies op de werkelijkheid en volgens de broers De Mas is het typisch Nederlands om in internationale contacten vast te houden aan de eigen uitgangspunten en daar ook openlijk voor uit te komen. Het gevolg daarvan is dat ze regelmatig met hun kop tegen de muur lopen, zowel in Rome als in Brussel, omdat ze ongevoelig zijn voor het gezichtsverlies dat anderen mogelijk lijden. In de geest van het calvinisme willen zij de realiteit in overeenstemming brengen met wetten, verordeningen of morele principes. Die houding zou voortkomen uit een religieus geïnspireerd geloof in de maakbaarheid van de samenleving. Dus wordt er vastgehouden, zo niet gezworen bij het eigen gelijk, terwijl het de vraag is of gelijk hebben wel zo belangrijk is. Het is immers veel praktischer om gelijk te krijgen. Volgens Paolo kan die tunnelpolitiek Nederland in de nabije toekomst nog wel eens ernstig opbreken, nu het uitdijende bestuurlijk apparaat in Brussel steeds meer Byzantijnse trekjes krijgt: 'Bij de Europese Unie komen steeds meer Oost-Europese landen en die weten wél hoe het spel gespeeld wordt. Als je met Moldaviërs, Roemenen of Polen spreekt, merk je dat die gepokt en gemazeld zijn in het overleven. Die hebben een communistisch regime achter hun kiezen, met Potemkindorpen, vijfjarenplannen en wat niet al. Die Oost-Duitsers kennen echt wel het verschil tussen de realiteit en "window dressing". Dat missen we in argeloos Nederland, de levenservaring die in twee oorlogen is opgebouwd. De schat aan kennis die er in Indonesië was opgedaan, lijkt helemaal verdwenen. Terwijl de Leidse universiteit de eerste leerstoel Arabisch en Islamstudies had en Nederland kan bogen op honderden jaren omgang met die godsdienst in het voormalige koloniale rijk.' Dit laat onverlet dat hij zich gelukkig prijst in Nederland geboren en getogen te zijn. Wel zou hij willen dat een land dat verder zo open is, minder star zou vasthouden aan de eigen denkbeelden. Daarom vindt hij de huidige discussie over normen en

waarden zo veelzeggend. Voor de kinderen van migranten, zoals hij en zijn broer, zijn er immers meerdere opties mogelijk. Zij delen bijvoorbeeld een Cadorijnse, maar ook een Hollandse geschiedenis. Geografisch zijn ze zowel in Alkmaar en omstreken geworteld als in de gemeenschap van het bergdorp. Hun veelvuldig verblijf en werk in andere landen en continenten heeft daar het nodige aan toegevoegd. In hun jongste jaren spraken ze onderling het dialect van de streek, maar toen Paolo naar de lagere school ging, zijn ze overgeschakeld op het Nederlands. Dat had te maken met het beperkte streekvocabulaire, dat geen woorden kende voor allerlei zaken die hen op het schoolplein overkwamen. Ook het praten over gevoelens ging nauwelijks in het Cadorees. Ondanks dat gezamenlijke verleden vindt Luigi dat zijn broer meer Hollander is dan hijzelf. Hij huwde een vrouw van het land en zou zich allerlei Hollandse mores eigen hebben gemaakt. Net als in elk gezin lopen de interpretaties uiteen op momenten dat de eigen identiteit in het geding is. Zodra het over hun 'Italiaanse karakter' gaat, verschillen de broers van mening. Niet wat de taal betreft, want Paolo erkent dat het Italiaans van zijn broer veel beter is en hij schrijft het ook nog eens bovengemiddeld. Maar los van de taal vindt hij zelf sterker op Italië georiënteerd te zijn. Hij is verknocht aan het dorp en lid van de Italiaanse Alpenvereniging, ondersteunend lid van de dorpsclub en abonnee van het streekblad Il Cadore. Als Italiaanse studenten een scriptie schrijven over zijn geboortestreek zorgt hij ervoor een afschrift te krijgen. Die historische interesse is overigens ook bij zijn broer gegroeid en beiden zijn verbonden aan de ITAL, de Italiaanse associatie van ijsbereiders. Als het om hun gezin gaat, liggen de zaken gecompliceerder. Bij Paolo zou er meer worden gehecht aan gezelligheid en overleg, de typisch aan Nederlanders toegeschreven kenmerken. Bij Luigi thuis is er veel minder een cultuur van alles met elkaar overleggen en lijkt er niet zoveel behoefte te bestaan om intieme gevoelens te delen. De paradox is dan wel, dat juist het gezin van de jongste broer het sterkst gehecht is aan Cadore en er de innigste banden mee onderhoudt. De kinderen van Luigi zijn alleen in hun jeugd regelmatig meegegaan naar de familie in de Dolomieten. In hun tienerjaren hoefden ze niet meer zo nodig, vanwege het gebrek aan vermaak. In die tijd was er zelfs geen zwembad en konden ze alleen bergwandelingen maken. De kinderen van Paolo komen er vrijwel jaarlijks en hebben bovendien allebei een cursus Italiaans gevolgd aan de Universiteit van Perugia. Zoon Ivo heeft voor zijn eindexamen zelfs een scriptie geschreven over de geschiedenis van Italiaanse ijsbereiders, gebaseerd op familie verhalen. Uiteindelijk is het overigens niet aan de broers om te bepalen wie het meest Italiaans is, dat doen de bewoners van Cadore. Zij zijn de bakermat van de families De Mas en De Marco, en beheren de navelstreng van de familie. Als het erop aankomt, beslist het bergdorp wie eigen is. Zo was het vroeger, en nu nog altijd.

Wim Willems